

Boekbesprekingen

Lee, Jolanda van der (2021), *In Zijn ogen geen zondaar. Negentiende-eeuwse homoseksuele en transgender personen en hun relatie met God*, Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 120, ISBN 9789463725552, € 19,99.

In *In Zijn ogen geen zondaar* introduceert Jolanda van der Lee de ontstaansgeschiedenis van het wetenschappelijke denken over homoseksualiteit en transgender personen in de negentiende eeuw. Het was in die periode dat artsen en psychiaters, vaak in de context van strafrechtelijk onderzoek, probeerden vat te krijgen op seksueel gedrag dat afweek van de heteroseksuele norm. Een zoektocht die gepaard ging met talige innovaties zoals sodomiters, urningen, urninginnen, homoseksuelen, kortom: 'contrair sexualen', een verzamelnaam voor het brede spectrum aan mensen die niet goed pasten. Er kwam steeds meer aandacht voor de geestesgesteldheid van deze contrair sexualen, en zo werd homoseksualiteit (en transgender zijn) niet langer een kwestie van 'anders doen', maar van 'anders zijn' (p. 22). Hoewel het wetenschappelijk discours uit de tweede helft van de negentiende eeuw barstte van wat in moderne ogen botte heteronormativiteit en cisnormativiteit zou zijn, waren er toch ook enkelingen die het aandurften om de status quo te bevragen. Onder hen ook mensen uit de 'doelgroep' zelf, mensen die een liefde hadden opgevat voor iemand van hetzelfde geslacht, en/of die zich identificeerden met een ander geslacht dan hen bij geboorte werd toegekend. Op basis van hun levensverhalen formuleerden negentiende-eeuwse deskundigen de wildste theorieën (zoals bijvoorbeeld de hypothese dat homoseksuele mannen niet zouden kunnen fluiten, p. 26).

Het voorzien in een genealogie van hedendaagse identiteitscategorieën zoals homo- en heteroseksualiteit en transgender zijn is niet nieuw. Eerdere studies zoals die van Michel Foucault, Jonathan Ned Katz, Jay Prosser en, in eigen land, Gert Hekma en Alex Bakker, waren hierin eerder al toonaangevend. Het is ook niet de bedoeling van Van der Lee om het bij een genealogie te laten. Zij kiest op twee manieren een bijzondere invalshoek. In de eerste plaats zet ze sterk in op het (schaarse) biografische materiaal dat uit deze periode beschikbaar is. Door zo veel mogelijk aandacht te hebben voor de door contrair sexualen zelf geproduceerde teksten, maar hier andere vragen bij te stellen dan artsen en psychiaters uit het verleden, krijgen deze mensen de kans om terug te spreken. Vaak gebeurt dit op een krachtige en zelfbewuste manier. In de tweede plaats schenkt Van der Lee aandacht aan de religieuze dimensie van het behoren tot een seksuele of gender minderheid. Want hoewel het spreken over homoseksualiteit en transgender personen in 150 jaar tijd radicaal veranderd is, blijft voor veel religieuze LHBTI's en hun omgeving de vraag staan: wat vindt God er eigenlijk van? Getuige ook de in 2019 verschenen Nashville-verklaring, een door behoudende protestantse voorgangers ondertekend statement tegen

homoseksuele relaties en transgender identificatie, die zowel voor- als tegenstanders precies deze vraag voorlegde.

Het boek bevat naast de hierboven al besproken inleiding over wetenschappelijke ontwikkelingen, vijf portretten die zijn gebaseerd op materiaal uit de jaren 1883-1901, bestaand uit bijvoorbeeld een ingezonden brief naar *De Geneeskundige Courant*, door mensen opgetekende en aan artsen opgestuurde levensverhalen, artikelen van artsen en processtukken. Op basis van dit materiaal maakt de lezer kennis met ervaringsdeskundigen van wie de levenservaringen en opvattingen zeer divers zijn, maar die het over één ding wel eens zijn, namelijk 'dat God hen liefheeft ondanks hun van de algemene norm afwijkende seksuele voorkeur' (p. 101). Opvallend genoeg schetst Van der Lee tegelijkertijd een ontwikkeling van een positieve insteek naar meer negatieve verwachtingen rond de acceptatie van homoseksualiteit. De als eerste besproken verteller, een arts die anoniem per ingezonden brief pleit voor meer compassie met 'Urningen', heeft nog de hoop dat mensen zoals hij zeer binnenkort op meer begrip kunnen rekenen. Bij de laatst besproken verteller, een onderwijzer die wordt aangeklaagd voor ontucht met een (16+) leerling, is van die verwachting weinig meer over. Een verklaring daarvoor geeft Van der Lee niet; wellicht heeft het te maken met hoop die opvlamt wanneer gezaghebbende personen zoals artsen en psychiaters bespreekbaar maken wat tot dan toe verborgen moest blijven, gevolgd door teleurstelling over de weerstand die deze deskundigen vervolgens onder vinden van vakgenoten, en over het trage tempo van ontwikkelingen in het algemeen.

De vraag naar religie stelt Van der Lee in staat een ervaringsdimensie te onderzoeken die vaak onderbelicht blijft. Zoals ze zelf aangeeft: wetenschappers stelden de *waardoor* vraag (waardoor wordt homoseksualiteit veroorzaakt?), maar de vertellers in haar onderzoek zijn ook geïnteresseerd in de *waarom* vraag: waarom ben ik zoals ik ben (p. 102)? Een Joodse schrijftgeleerde komt tot de conclusie dat zijn voorkeur voor jongens, zijn anders zijn, wel moet betekenen dat God hem speciale aandacht schenkt en hem uitverkoren heeft. Een Zwitserse theoloog en econoom betoogt dat seks om de voortplanting een uitvinding is van mensen die behoefte hebben aan bevolkingsgroei, en niet een door God gegeven opdracht. Zijn homoseksualiteit heeft hem het inzicht gebracht dat liefde een betere samenleving oplevert: omdat mensen liefde willen vinden, zullen ze zich op zo'n manier gaan gedragen dat hen die liefde ook gegeven wordt. De eerder genoemde onderwijzer tegen wie een rechtszaak werd aangespannen vindt troost in het gebed, ook voor zijn minnaar, en in het Oudtestamentische verhaal over de vriendschap tussen David en Jonathan. Een marineofficier heeft het helemaal niet over God en lijkt daardoor verder geen gemak, maar ook geen last te hebben van religieus gepieker. Voor zover de mannen het over God hebben, zijn ze het erover eens dat God hen heeft geschapen zoals ze zijn, en dat ze daarom mogen bestaan zoals ze zijn.

Het perspectief van vrouwen ontbreekt in dit boek omdat, zo wordt in een apart hoofdstuk uitgelegd, mannelijke homoseksualiteit doorgaans als meer afwijkend werd

beschouwd en dus meer aandacht kreeg, mannen zich doorgaans eerder uit zichzelf meldden bij een psychiater, en vrouwen (zo vermoedde psychiater von Krafft-Ebing), wellicht liever met een vrouwelijke psychiater praatten, die in die tijd nog niet beschikbaar was in het door mannen gedomineerde veld. Desondanks bieden de vijf portretten een gevarieerd beeld van de opvattingen en ervaringen van 'contrair sexualen' in de tweede helft van de negentiende eeuw. Wat eruit springt is de hoge mate van zelfreflectie, de zelfbewuste manier waarop de mannen over zichzelf spreken, en de soms ontroerende pogingen die zij doen om maar te bewijzen dat het hen ernst is met de liefde, zoals het meesturen van liefdesbrieven en gedichtjes. De existentiële vragen die zij stellen, zijn voor veel LHBTI's nog steeds relevant: wat doet het met je om anders te zijn, wat zijn de gevolgen van uitsluiting? De antwoorden die de vijf mannen geven getuigen van de creatieve denkbeelden en innovatieve theologische opvattingen die kunnen ontstaan in de marge, door Van der Lee met zorg opgeschreven.

In dit boek was de vraag leidend: 'wat vindt God ervan?'. Met die vraag blijf ik na het lezen nog wat zitten. Het is een mooie vraag, die een originele insteek oplevert. Tegelijkertijd kan ik me voorstellen dat deze vraag bepaalde kennis oplevert, over bijvoorbeeld het godsbeeld van contrair sexualen, maar andere kennis niet direct boven tafel krijgt. Bijvoorbeeld: wie is die God die ergens iets van moet vinden? Is God contrair sexueel? Welke geloofspraktijken waren voor deze groep beschikbaar of behulpzaam (zoals de gebeden en gedichten van de aangeklaagde onderwijzer)? Waren zij ingebed in een religieuze gemeenschap? Hoe zat het met mensen die, zoals de marineofficier, niet over God spraken? Met welke existentiële vragen zaten zij? Hopelijk vormt dit boek een opmaat naar dit soort bredere vragen.

In Zijn ogen geen zondaar is zonder meer aan te raden voor mensen die interesse hebben in vragen rond seksualiteit, gender en religie. Van der Lee legt met dit boek bovendien pijnlijk bloot dat Nederland vaak een selectief geheugen heeft wanneer het op deze thema's aankomt. De norm dat LHBTI's een gelijkwaardige plek in de samenleving verdienen is relatief nieuw en werd zo'n honderd jaar geleden door een grote meerderheid afgewezen. Onder deze meerderheid ook Abraham Kuyper, van wiens uitspraken over gruwel en goddeloosheid ik, urning in werkzaam aan de VU, wel even moest slikken. Gelukkig zijn sommige zaken ook weer wél veranderd.

Mariecke van den Berg

(Radboud Universiteit in Nijmegen/Vrije Universiteit Amsterdam)